

TÜRKİYE'DE SİYASİ İKTİDARIN MİZAHLA İMTİHANI: İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE KARİKATÜR

THE EXAMINATION OF POLITICAL POWER WITH HUMOUR IN TURKEY: FREEDOM OF SPEECH AND CARICATURE

Gürkan ÖZOCAK*

"Mizah bir yumruktur, kime ineceği belli olmaz"¹

Özet : İfade özgürlüğü uluslararası hukuk metinlerinde olduğu kadar, ülkemizde de Anayasa ve kanunlarla koruma altına alınmış, son derece önemli bir kavramdır. Karikatür de, ifade özgürlüğünün en önemli tezahürlerinden birisi olarak, yüzyıllardır toplumların siyasi iktidarlar karşısındaki savaşımalarının bir aracı olmuştur. Bu nedenle, söz konusu özgürlükler Anayasalarla koruma altına alınsa da, siyasi iktidarlar otoritelerinin devamı adına her zaman bu özgürlüklerle mücadele etmiş ve üzerlerinde baskı kurmuş, bu mücadelenin en etkin aracı da yine hukuk olmuştur.

Anahtar Sözcükler: İfade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, karikatür, basın hukuku, mizah, siyasi iktidar.

Abstract: Freedom of speech is a vital concept that protected by not only international agreements, but also by Constitution and several codes in our legal system. Caricature, as one of the most important appearing of freedom of speech, has been an instrument of fight against to political power for centuries. Therefore, political power and governments have always been struggle with and put pressure on caricature, although freedom of speech protected by Constitution, and law has been the most important tool of this struggle.

Keywords: Freedom of speech, freedom of expression, caricature, media law, Turkish humour.

* Av., Ankara Barosu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ceza ve Ceza Usul Hukuku yüksek lisans öğrencisi, gurkanozocak@hotmail.com

¹ 1970'lerde birçok karikatürcüye ve mizah dergisine açtığı davaların birisini kazandıktan sonra, dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in söylediği söz.

I. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ ÜZERİNE

Özgürlük kelimesi, çağlar boyunca farklı anlamlara büründürülmüş ve toplumların düşün hayatlarında çeşitli şekillerde tezahür etmiştir. Dolayısıyla özgürlüğün ne olduğundan, insanın özgür olup olmadığı sorusuna kadar uzayan geniş bir yelpazede seyreden özgürlük problemi de, çok eski zamanlardan beri insan düşüncesini kurcalayan büyük sorulardan biridir. Tarih boyunca seçkin fikir adamlarının bu mesele üzerinde uzun uzadıya düşündüklerini bilmemize rağmen, bugün hala özgürlüğün ne olduğu ve hangi hallerde sınırlandırılacağı sorusu, ilk günkü güncelliğiyle önümüzde durmaktadır.¹ Konuya hukukçular da felsefeciler de uzun dönemler boyunca bir cevap aramışlar, ancak herkesin üzerinde uzlaşacağı somut bir cevap üretmemişlerdir. Örneğin Hume, “Özgürlük yalnızca istemenin yasalarına göre eylemde bulunmaksa, mesela kolunu kaldırmaksa vardır, ancak nedensizce ya da bir şey istemeden, rastgele eylemde bulunmaksa, özgürlük yoktur” demektedirken, Sartre ise özgürlüğün insanın varoluşunun belirlenmemişliği olduğundan hareketle, insanın özgür olduğunu, hatta ‘özgür olmaya mahkum’ olduğunu söylemektedir.²

Hak ve özgürlük kavramları neyi içerir, ne anlatır? Bunları mutlak bir biçimde tanımlama olanağı var mıdır? Bu soruların yanıtlanması ve ‘hak’ ile ‘özgürlük’ kavramlarının birbirinden ayırt edilmesi hukukun en güç sorunlarından birisidir. Bu konuda bir çok görüş bulunmakla beraber şu söylenebilir ki, özgürlük geniş kapsamlı ve soyut bir kavram, hak ise soyut özgürlüğün somutlaştırılmış biçimi olarak nitelendirilmektedir. Buna göre haklar, doğrudan veya dolaylı olarak özgürlüklere bağlıdır, bir başka deyişle, özgürlük bütün hakların ortak kökenidir.³ Biz de ifade özgürlüğünü ve onun ortaya konuş biçimi olarak mizah ve karikatür mefhumunu, bu hak ve özgürlük dengesi kapsamında inceleyeceğiz.

Toplumların kolektif özgürlükleri kadar bireylerin özgürlükleri de⁴, demokratik bir toplum düzeninin vazgeçilmez bileşenlerindedir.

¹ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1972, s. 3.

² Ioanna Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları-Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları*, Ankara, 1988, s. 2-4.

³ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır, 1989, s. 13-15.

⁴ Söz konusu ayırım için Bkz. Kaboğlu, s. 30-31. Ancak kamu özgürlüklerinin bi-

Gerçekten de özgürce düşünemeyen ve düşündüklerini özgürce ifade edemeyen insanların oluşturduğu bir toplumun özgür bir biçimde yaşadığını söylemek olanaksızdır. Voltaire'in "*Senin düşüncelerine katılmıyorum, ancak onları savunabilmen için canımı feda ederim*" sözleri, demokratik ve aydınlanmacı bir toplumda düşünsel faaliyetin ve bu düşünsel faaliyet sonucu ortaya çıkan sonuçların özgürce ifade edilebilmesinin önemini belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ifade özgürlüğü ile düşünce özgürlüğü birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Öyle ki, ifade özgürlüğü ile tamamlanmamış bir düşünme özgürlüğünün kişi hürriyeti bakımından hiçbir anlamı olmayacaktır. Bu nedenle ülkelerin Anayasa ve yasalarında olduğu gibi uluslararası metinlerde de bu iki özgürlük birbirinden ayrılmaksızın düzenlenmektedir.

Temel hak ve özgürlüklerin merkezinde yer alan düşünce özgürlüğünün biri soyut ve statik yönü, diğeri ise somut ve dinamik yönü olmak üzere iki boyutu vardır. 1982 Anayasası, 25. maddesinde "*Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.*" diyerek bu özgürlüğün soyut ve statik yönünü belirtmiştir. Ancak bu soyut yön tek başına bir anlam ifade etmeyeceğinden, düşünce özgürlüğünün soyut yönünü tamamlayan somut ve dinamik yönü de 26. maddede "*Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir...*" biçiminde ifade edilmiştir.⁵ Bu açıklamalardan hareketle şu söylenebilir ki, ifade özgürlüğü düşünce özgürlüğünü tamamlayan ve ona anlam katan bir mahiyete sahiptir. Açıklanması ve yayılması yasaklanan bir düşünce özgürlüğünün farazi bir özgürlük olacağı tartışma götürmez bir gerçektir. Bu nedenle ifade özgürlüğü, insan hakları sorununun en hareketli ve sürekli odak halinde bulunan alanlarından birisi olması hasebiyle, üzerine çok tartışılan ve sınırlandırılmasına yönelik ortaya konan her gerekçe ile beraberinde yeni bir eleştirel bakış açısını ve dönüşümü getiren bir kavramdır.⁶

reysel ve kolektif olmak üzere iki kategoriye ayrılmasına karşı çıkanlar da vardır. Örneğin, Mehmet Akad, söz konusu ayırımın sosyal ve ekonomik hakları içermediği ve siyasal hakları ihmal ettiği savıyla böyle bir ayırımı kabullenmemektedir. Mehmet Akad, *Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasası'nın 10. maddesi*, İstanbul, 1984 aktaran Kaboğlu, s. 31.

⁵ Muharrem Özen, *Ceza Hukukunda Objektif Sorumluluk*, Ankara, 1998, s. 237.

⁶ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul, 1994, s. 59.

İfade özgürlüğünün sınırlandırılmasını meşru hale getirmeye yönelik gerekçelerin en önemlisi, kullanılan ifadelerin 'hakaret' içermemesi gerektiği yönündeki düşüncedir. Bu husus özellikle siyasi iktidarlar bakımından son derece önemlidir. Düşünce özgürlüğü ve ona bağlı olarak ifade özgürlüğü, özellikle siyasi iktidarların ülkeyi yönetme biçimi, yönetim araçları, bunları kullanırken belirledikleri tutum, keyfiyet, toplumun tüm kesimlerinin hassasiyetlerini dikkate alma gibi meselelerde etkin hale gelmekte ve kimi zaman toplumun gündemini belirlemede ağırlık kazanmaktadır. Zira siyasi iktidarı sözlerle veya demokratik hakların kullanılması yoluyla yapılan eylem, protesto gibi kitlesel karşı çıkış araçlarıyla eleştirmek kimi zaman etkisiz kalabilmekte, böyle dönemlerde kamuoyu nezdinde dikkat çekecek ifade ve araçlarla düşünceleri yayma özgürlüğüne sahip olunması büyük önem arz etmektedir.

Farklı şekillerde düşüncelerin yayılmasının en önemli aracı da sanat yapıtlarıdır. Bunlar sözlü veya yazılı sanat yapıtları olabilir. Eski zamanlarda şehir şehir dolaşan meddahlar, ozanlar gerek müzik gerekse temaşa yoluyla dönemin siyasi iktidarlarını eleştirebilmekteydiler. Ancak bunlar dışında, görsel sanat yapıtları da düşüncenin yayılmasının en önemli araçlarından birisi olarak çağlar boyunca kullanılmaya başlanmıştır. Gerçekten de, 'görme' gerek konuşmadan gerekse sözcüklerden önce gelmiştir.⁷ Tarihsel kökenlerine bakıldığında, bugün anladığımız anlamda karikatürün Mısır Uygarlığı zamanlarına kadar uzandığını ve zaman zaman Mısır kralları ve kraliçelerinin dahi bu tür eserlerle hicvedildiğini görmekteyiz.⁸ Söz konusu dönemlerden itibaren gelişimini sürdüren çizgi ve karikatür, Ortaçağda da, 18. yüzyılda Kral II. George'un askeri politikalarının eleştirilmesinde de karşımıza çıkabilmektedir.⁹ Bunun sebebi, bazen sayfalarca yazıyla yahut saatlerce süren bir konuşmayla ifade edilemeyecek bir düşüncenin, yalnızca bir çizgiyle anlatılabileceği gerçeğine dayanan, çizginin bir düşünce veya olayı aktarmadaki büyümlü gücünde yatmaktadır. Dolayısıyla düşüncelerin görsel metinlerle anlatılması, değişik ifadelerin ve yayma yöntemlerinin bu biçimiyle ön plana çıkmasına yol açacak, sözcüklerle

⁷ Turhan Selçuk, 'Önce Çizgi Vardı': *Sanatta Karikatür*, Ankara, 1997, s.7.

⁸ Thomas Wright, *A History of Caricature and Grottesque*, New York, 1976, s. 3.

⁹ Wright, s. 420.

yapılamayacak veya söylenemeyecek olan şeylerin temsili figür ve tiplerle karikatürize edilmesine imkan verecektir.¹⁰

Bu itibarla, ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün tamamlayıcısı ve doğal bir sonucu olarak, toplumların ve bireylerin özgürce yaşayabilmeleri, özgürce düşünmeleri ve düşüncelerini kolaylıkla aktarabilmeleri açısından şarttır. İfade özgürlüğü kimi zaman sözlü veya yazılı araçlarla ortaya konulabileceği gibi, kimi zaman da görsel araçlarla sunulabilmektedir. Bu görsel araçların da, özellikle ifade özgürlüğünün siyasi iktidarlara yönelik, onların bu iktidarı kullanma biçimlerine karşı eleştiriye yöneldiği durumlarda, hiç şüphe yok ki en önemlilerinin başında karikatür gelmektedir. Bielinski'nin o meşhur sözü durumu çok iyi açıklamaktadır: *“Doğruyu yalandan ayırmada, gülmenin büyük bir yardımı dokunur”* Bununla beraber karikatür ve gülmenin yalanı yadsımakta, geriye püskürtmekte, ayrıca iyiliği ve doğruluğu yüceltmekte de yararı dokunduğunu söylemek gerekmektedir. İçerik dolu bir gülme, hiçbir zaman tarafsız olamaz; tanıklık etmeye değil, dövüşmeye yarar çünkü.¹¹

II. BİR SİYASİ HİCİV VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ ARACI OLARAK 'KARİKATÜR'

A. Karikatür ve Mizah

'Mizah' sözcüğü dilimize Arapça'dan geçmiştir. Ancak en eski Türkçe sözlük olan, Kaşgarlı Mahmut'un *'Divan-ü Lügat-it Türk'* adlı yapıtında mizahın karşılığı olarak *"külüt"* sözcüğü kullanılmıştır. Bunun anlamı ise *"halk arasında gülünç nesne"* dir. Zamanla bu *'külüt'* sözcüğü evrilerek *'gülüt'* ve daha sonraları da *'gülmece'* olarak dilimize kazandırılmıştır.¹² Mizahın sözlü ve çizgili türleri vardır. Sözlü olanlar fıkralar, bilmece, tekerlemeler, meddah gösterileri gibi anlatılarken, çizgili türü ise karikatürdür.

¹⁰ Türkan Yalçın Sancar, *Alenen Tahrir ve Tezyif Suçları*, Ankara, 2006, s. 212.

¹¹ Avner Ziss; *Estetik*, Çev. Yakup Şahan, İstanbul, 1984, s. 227.

¹² İsmail Kar, *Karikatür Sanatı*, Ankara, 1999, s. 1. Ayrıca Aziz Nesin de mizahın birincil unsurunun gülme olduğunu, dolayısıyla 'mizah' sözcüğünün 'gülmece' olarak Türkçeye çevrilmesinin daha uygun olduğunu söylemektedir.

Karikatür de esasen İtalyanca *'caricare'* sözcüğünden gelerek Türkçeye ve diğer dillere yerleşmiştir. *'Caricare'* sözcüğü İtalyanca'da *'yüklemek'* anlamına gelmektedir. Menşeyini burada bulan karikatür kelimesi de, zamanla saldırmak, hücum etmek, anlam yüklemek manasıyla kullanılan bir sözcük olarak ortaya çıkmıştır.¹³ Başlarda insan suretlerini, görünüşlerini bozarak, abartarak bunların kimi karakteristik özelliklerini ön plana çıkarmaya dayalı olan karikatür, çizginin gücünün farkedilmesiyle birlikte toplumların otoriteye karşı çıkışlarının ve siyasi iktidarları hicvetmelerinin önemli araçları haline gelmişlerdir.¹⁴ Bu bakımdan modern karikatür, artık özelliği güncelliğin oluşturduğu ve geleneksel bağlardan sıyrılmanın ağırlığını hissettirdiği bir sanat dalı haline gelmiştir. Böylece karikatür, insan haklarının evrenselleşmesi ve özgürlüklerin kitlelerin güdümüne girmesine koşut bir gelişme göstermiştir.¹⁵ Karikatürün ne olduğu konusunda kimi ünlü mizahçılar ve hiciv ustaları şu yorumları yapmışlardır:

- *"Bugünkü durumuyla 'çizgiyle mizah' yapma sanattır."* (Turhan Selçuk)
- *"Karikatür, tılsımlı bir sanattır."* (Çetin Altan)
- *"Toplumsal yapıyla değişen ve işlevler yüklenen bir sanattır."* (Atilla Kanbir)
- *"Benim için karikatür her şeyden önce iyiyi, doğruyu, güzeli savunmada bir araçtır. Bir savaşım aracı..."* (Mustafa Doğruer)
- *"Karikatürün içtimai silah olarak yazıdan, şiirden ve resimden daha kuvvetli olduğu bir gerçektir. Büyük halk kitlelerine hitap etmek isteyenler için karikatürün en kısa yol olduğu bilinmektedir."* (Abidin Dino)¹⁶

Görüldüğü gibi yapılan tanımların büyük çoğunluğunda, karikatürün yalnızca bir güldürü aracı olmadığı, bunun yanında haksızlıklara karşı çıkmada kullanılan, büyük kitlelere iyiliği, doğruluğu, adaletli olmayı öğütleyen bir mücadele, bir 'savaşım' aracı olduğu vurgulanmaktadır.

¹³ Semih Balcıoğlu, *50 Yılın Türk Karikatürü*, İstanbul, 1973, s. 7.

¹⁴ Kar, s. 18; Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 21.

¹⁵ Koloğlu, s. 21-22.

¹⁶ Kar, s. 19-22.

Karikatürün ülkemizdeki gelişim sürecine ve ifade özgürlüğü bağlamında siyasi iktidarla olan ilişkilerine geçmeden önce, bu büyümlü çizginin yukarıda bahsettiğimiz '*düşünceleri aktarma gücü*'nün nerden geldiğinin açıklanmasında fayda vardır. En basit ifadesiyle, insanlar her ne yaparlarsa en başta yaşamak, daha sonra da iyi bir şekilde yaşamak için yaparlar. Yaşamak denilen olgu, esasen dış dünyayı algılama ve anlamlandırma eylemine dayanmaktadır. Bu dış dünyayı algılama ve anlamlandırma sürecinin ise en belirgin unsurları '*bakmak*' ve '*görmek*'tir. Gerçekten de, onu çevreleyen bağlam ve içinde bulunulan şartlar dikkate alındığında bir görüntü, çoğu kez, bin kelimeye yetmektedir.¹⁷ Bununla birlikte kutsal metinlere, örneğin İncil'in başlangıç bölümlerine yahut İslami inanca göre dünyanın oluşum sürecine bakıldığında '*görme*' olgusunun ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Mimariye bakıldığında da durum pek farklı değildir. Devlet yapıları, siyasi otoritenin egemenliğinin sembolü olan binalar, heykeller her zaman büyük, görkemli, kimi zaman korkutucu yapılar olmaktadır. Bunların hepsi insanın algısına hükmetmek, bu yolla bilinçaltında ona saygı gösterilmesi, hatta ondan korkulması duygusunu yaratmak için kullanılan birer vasıta. Bu açılardan bakıldığında söylenebilir ki, toplumların yaşamında, özellikle dini dogmalar ve siyasi otoriteyle olan ilişkilerinde, görsel öğeler çok büyük önem taşımaktadır. Bu yolla kimi zaman bir dogmaya inanılması, kimi zamansa iktidara biat edilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle nasıl ki iktidar bu araçlarla siyasi gücünü ve nüfuzunu pekiştirmeye çalışmaktaysa, bu siyasi iktidara ve dogmalara karşı verilen mücadelede de toplumlar çoğu kez '*çizginin gücü*'nden yararlanmaktadırlar. İşte karikatür, bu mücadelenin en etkili silahlarından birisi olagelmıştır.

B. Mizahın ve Karikatürün Coğrafyamızdaki Gelişim Süreci

1. Anadolu'da Mizah

Anadolu'da mizah sözlü eserler ve anlatılarla ortaya çıkmıştır. Eski zamanlarda Nasreddin Hoca fıkraları, Keloğlan masalları, Ortaoyun geleneği ile ortaya çıkan Kavuklu ile Pişekar oyunları, Meddah, Karagöz gösterileri gibi etkinlikler, Anadolu mizahının yaratım sürecinde

¹⁷ John Berger, *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, İstanbul, 1986, s. 10.

önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında sözlü mizah Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin en belirgin özelliği olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde yapılan sözlü mizahın temelinde hiciv ve taşlama biçiminde beliren siyasi otoritenin halk üzerindeki baskısını eleştirme ve yoksul halkın sorunlarının mizahi bir dille anlatımı ön plana çıkmaktadır. Ancak Osmanlı'da, gerek padişah önderliğindeki siyasi iktidarın baskısı gerekse dini dogmalar nedeniyle mizah gelişmemiş, yasaklar ve sert yaptırımlarla karşılaşmıştır. Oysa bu yasak dönemlerinden önce, halk arasında yaygın olan gösterilerde siyasi hicvin yanı sıra müstehcenlik ve açık saçıklık da yer almaktadır. Örneğin, ürün bolluğu ve bereketi simgeleyen cinsel organ sembolleri ve abartılı kadın figürlerinin görsel gücüne dayanan toprak ana tasvirleri, dönem mizahının önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸

2. Osmanlı Dönemi ile Birlikte Karikatürün Ortaya Çıkışı

a. Tanzimat Dönemi

Karikatür, mizahın en önemli türlerinden biri olarak, Tanzimat döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte, İslamın kuralı olan diğer kitaplı dinleri dışlamamakla birlikte müslümanları üstün sayan anlayıştan büyük ölçüde vazgeçilmiş, cemaatlerin eşitliği kabul edilmiş, bir halk deyişiyle artık '*gavura gavur denmesi*' yasaklanmıştır.¹⁹ Bu dönemde karikatürün Babiali'nin ilgilenmediği ve hatta hoşlanmadığı bir alan olmasıyla da ilgili olarak, Osmanlı gayrimüslimleri, dini kısıtlamaların ortadan kalkmasının ve Avrupalılar ile doğrudan temasa geçebilmenin de avantajıyla, karikatürle ilgili ilk eserleri ortaya koymaya başlamışlardır. Bu alanda öncülüğü ise, 1820'lerden sonra gözden düşen Rumlar'ın yerine, hem devlet kademelerinde hem de kültür sahasında ön plana çıkan Osmanlı Ermenileri yapmıştır.²⁰ Söz konusu dönemde ilk Türk karikatürcü denebilecek isim, 1874 yılında yayına başlayan '*Letaif-i Asar*'ın künyesinde adı '*musavviri*' (ressamı) olarak geçmekte olan Ali Fuad Bey'dir.²¹

¹⁸ Oğuz Aral, Söyleşi, *Kitaplık Dergisi*, 2000, s. 42.

¹⁹ Koloğlu, s. 21.

²⁰ Koloğlu, s. 22; Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, İstanbul, 1988, s. 9.

²¹ Koloğlu, s. 39.

Teodor Kasap tarafından Kasım 1870'te çıkarılmaya başlanan 'Diyojen', Osmanlı'da bağımsız olarak yayınlanan ilk mizah gazetesidir. Diyojen'de çıkan karikatürlerin hemen hepsi imzasız olarak yayınlanmakta ise de bunların çoğunun Teodor Kasap tarafından çizildiği bilinmektedir. Osmanlı'daki ilk bağımsız mizah gazetesi olan Diyojen'in ilk sayısında, gazetenin çıkış amacı şöyle aktarılmaktadır: "Hükümetin ve halkın sorunlarına değinilecek, ülkemize yabancı olan şeylerle alay edilip, küçük görülecektir."²² Şunu söylemek gerekir ki, karikatürün Osmanlı'ya girdiği bu ilk yıllarda, Padişahın mutlak iradesine ancak karikatür yoluyla karşı çıkılabiliyordu. Osmanlı için mizah ve karikatür, hem halkın hem de muhalefetin sesiydi. Çünkü saraya ne halkı, ne de muhalefeti sokmak olanaklıydı ve bu yüzden karikatüre böylesine önemli bir görev yüklenmekteydi.²³

b. İstibdat Dönemi

Mizah dergileri ve karikatürler Osmanlı toplumunda büyük etki doğurduktan sonra, 13 Şubat 1878'de, tahta çıkan II. Abdülhamid tarafından meclis dağıtılmış ve Meşrutiyet dönemi sona ermiştir. Bundan sonra gelen Mutlakiyet, veya bir başka deyişle 'İstibdat Dönemi' karikatür için gerekli olan hoşgörü ortamını tamamıyla ortadan kaldırmıştır. Mutlakiyete geri dönüşün başlıca sonuçları, Mithat Paşa başta olmak üzere bütün Meşrutiyet yanlılarının her türlü yolla tasfiyesi, susturulması, başkentten uzaklaştırılması ya da satın alınması, kişi güvenliğinin ve özgürlüklerin yok edilmesi, hafiyelik ve jurnal ağıyla bir 'korku devleti'nin kurulması olmuştur.²⁴ Bu baskılar içerisinde, ülkenin düşünce, sanat, basın ve yayın hayatını hedef alanlar özel bir önem taşımaktadır. Öyle ki bu dönemde yürürlüğe konan Matbaalar Nizamnamesi (1888) basımevi açılmasını, kitap basımını, yabancı yayınların ülkeye sokulmasını özel bir izne bağlamış; 'muzır' ve edebe aykırı görülen eserleri taşımayı, satmayı, dağıtmayı ve bunları topluca üzerinde taşımayı da suça ortaklık saymıştır.²⁵

²² Bilal Arık, *Değişen Toplum Değişen Karikatür*, İstanbul, 1998, s. 12.

²³ Emre Kongar, *Kültür ve İletişim*, İstanbul, 1986, s. 66.

²⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 1999, s. 161.

²⁵ Bkz. Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, İstanbul, 1977.

Bu yoğun baskı döneminden elbette mizah yayınları ve karikatür-cüler de paylarına düşeni almışlardır. Abdülhamit'in baskı yasalarıyla yasaklanan karikatürçüler, Jön Türkler'le birlikte Avrupa'da sürgün hayatı yaşamaya başlamışlardır. Jön Türkler yurt dışında Mutlakiyete karşı yoğun bir muhalefet yürütmekte, çıkardıkları yayınlarda akılçılık (rasyonalizm) övgüsünden laiklik (sosyal ahlak ve laik ahlak) ve kadın hakları savunusuna kadar pek çok çağdaş düşünceyi işlemekteydiler. Yasaklı mizahçıların beraber hareket ettikleri Jön Türkler basınının çok belirgin siyasi bir duruşu bulunmaktaydı: Mutlakiyet ve baskı rejimine karşı çıkmak, Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konmasını ve İmparatorluğun bütün halkları için adalet istemek.²⁶

Yurtdışında sürgünde olan muhalif karikatürçüler, buralarda örgütlenen İttihat ve Terakki'nin politikalarına da destek vermişler ve Abdülhamid aleyhine çıkan onlarca gazete ve dergide aktif olarak görev almışlardır. Bu yayınların en önemlileri *Dolap* (Falkestone, 1900), *Hayal* (Londra, 1895), *Beberuhi* (Cenevre, 1898), *Pinti* (Kahire, 1889) ve *Tokmak* (Cenevre, 1901) dergileridir. Bu dönemde karikatürün mesaj niteliği iyice belirginleşmiştir. Örneğin, Jön Türk mizahının özü, Tokmak Dergisi'nin çıkış yazısında şöyle dile getirilmektedir: "*Tokmak'tan bir alay dili, bir mizah dili beklemek boş bir bekleyiştir. Onun dilini saygıdeğer bir edebiyatçının 'hüngür hüngür gülmek' deyimini pek açık bir biçimde açıklar.*"²⁷

c. II. Meşrutiyet Dönemi

23 Temmuz 1908'de İstibdat Dönemi'nin sona ermesiyle ve 1876 Kanuni Esasi'sinin yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte, Osmanlı'da karikatür de en büyük atılımını yapmıştır. Bu dönemde sansür kaldırılıp, basın özgürlüğü ilan edilmiştir. Böylece yüzlerce dergi ve gazetenin yayın hakkı bir gün içinde alınmıştır. Bunların içerisinde tam 92 tane mizah ve karikatür yayını da vardır.²⁸ Öyle ki, otuz yıl süren mizah yasağının kalkmasıyla birlikte basında tam bir kaos yaşanmıştır. Anlatılara göre, bu dönemde gazete ve dergi basımı o denli artmıştır

²⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 168-169.

²⁷ Arık, s. 14-15.

²⁸ Arık, s. 15.

ki, mevcut matbaalar bunları basmaya yetmemekte, gümrükler sürekli olarak yeni ısmarlanan makinalarla dolup taşmaktadır. Gazete sahipleri normal beyaz kağıt bulamayınca ambalajcılara koşmakta, ellerine ne geçirirlerse ona, ambalaj kağıtlarına, el ilanlarına veya uçurtma yapmaya yarayan sarılı yeşilli, allı morlu kağıtlara baskı yapmaktadırlar.²⁹ Abdülhamid'in kesin bir biçimde tahttan indirildiği 31 Mart 1909'a kadar süren bu kaos, mizah yayıncılığı ve karikatür ile basın ve ifade özgürlüğü arasındaki yakın ilişkiyi belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.

3. Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü ve İfade Özgürlüğü

a. İlk dönem 'Durgunluk Dönemi'

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan yeni dönemde, özellikle 1928'de Latin alfabesinin kabulüyle basının canlılık kazanması mizahı ve karikatürü de etkilemiştir. Karikatürün gazetelere yerleşmesi, ilk çizgi romanın yapılması, karikatür albümlerinin basılması, karikatür sergilerinin açılması, ilk çizgi film denemeleri, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemin en önemli ve en özgün karakteri ise hiç şüphesiz Cemal Nadir'dir. Çıkarıldığı 'Amcabey' Dergisi ve yarattığı Dalkavuk, Ak ile Kara, Salomon gibi tiplerle, özellikle yazılı karikatürün öncüsü olmuş, karikatürde '50 Kuşağı' diye adlandırılan kuşağın ustalığını yapmıştır.³⁰ Ancak genel olarak bakıldığında Cumhuriyet dönemi mizahı, Marko Paşa olayına kadar, uzun süren bir durgunluk dönemine tekabül etmektedir.

b. İlk Muhalif Hareket: Marko Paşa

Marko Paşa Dergisi, karikatür tarihimizde en özel yere sahip yayınlardan birisidir. Bir deyişle, yıllardır mizahın keskin tarafını adeta kış uykusuna yatıran, yeni kurulan rejimin bekası için eleştirilerini dile getirmeyen veya getiremeyen mizahçıların bir anlamda patlamasıdır.³¹ Aziz Nesin, Mim Uykusuz, Rıfat Ilgaz ve Sabahattin Ali'nin kurduğu

²⁹ Turgut Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İstanbul, 1997, s. 31.

³⁰ Ferit Öngören, "Türk Mizahı ve Karikatürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, 1983, s. 1435.

³¹ Arık, s. 19.

ve 1945-1950 yılları arasında çıkan Marko Paşa, sosyalist bir kimliğe sahiptir. Gazete, dönemin CHP’li politikacılarını yolsuzluk yaptıkları ve safahat içinde yüzerek halkı yoksul bıraktıkları için, bürokrasiyi de çok hantal olduğu ve halkın acil ve önemli ihtiyaçlarını görmezden geldiği için çok ağır bir dille eleştirmektedir. Yine bu dönemde Türkiye’ye yavaş yavaş hakim olmaya başlayan Amerikanlaşma eğilimi, karaborsacılar ve savaş zenginleri de Marko Paşa’nın gözünden kaçmamaktadır.³²

Dergi mizahın ve karikatürün, ifade özgürlüğünün bir aracı olarak siyasi iktidara karşı toplumun verdiği mücadelede önemli bir mevzi olmasının, Türkiye tarihindeki belki de en önemli örneğidir. Sık sık kapatılan ve baskılar nedeniyle durmaksızın isim değiştiren (çeşitli tarihlerde; Malum Paşa, Bizim Marko Paşa vb.) bu önemli mizah hareketi, Türkiye’de siyasi iktidara karşı ilk gerçek muhalefeti temsil eder. Dolayısıyla mizahın toplumsal değişimle ve otoriteye karşı ifade özgürlüğünün vasıtası olmasıyla ne kadar yakından ilişkili olduğunu göstermesi bakımından Marko Paşa’nın karikatür tarihimize çok özel bir yeri vardır. Gazetenin baş karikatürcüsü Mim Uykusuz, yaptıkları işin mahiyetini daha sonradan şu şekilde anlatmakta, halkın sorunlarıyla alakadar olmayan karikatürcülerden adeta hesap sormaktadır: *“Karikatürün yalnız güldürme, sırtma sanatı olduğunu iddia eden üstadlarımız var. Halkla olan bağlarını koparıp işi tıklarında gidenlerin emrine girmiş olandan başka ne beklenir? İleride memleketimizdeki karikatür sanatı hakkında araştırma yapacak olanlar, karikatür diye birkaç kadın bacağı ve hemen şöylece örtülürmüş bir çift kadın memesinden başka bir şey bulamayacaklar. Sözümüz şu ki, sanat shevi hislerin tahrikçisi olmamalı, halka hitap etmeli, onun emrine girmelidir.”*³³

Ancak Cumhuriyet döneminde baskılarla karşılaşan ve ifade özgürlüğü kısıtlanan tek mizah dergisi Marko Paşa olmamıştır. Örneğin, henüz Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1927’de dönemin en önemli karikatürcülerinden Cemil Cem, ‘Cem’ Dergisi’nde yayımladığı bir karikatürü sebebiyle yargılanmıştır. Yine aynı dönemlerde Ramiz Gökçe hakkında, çizdiği bir karikatürün ‘müstehcen’ bulunması se-

³² Arık, s. 20-21.

³³ Tan Oral, “Türk Karikatürünün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Yansıma Dergisi*, Sayı: 33, 1974.

bebiyle dava açılmıştır.³⁴ Bu baskılar özellikle Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından sonra daha da artmıştır. 1955 yılında Halim Büyükbulut'a da, CHP'nin yayın organı olan 'Ulus' gazetesinde çizdiği bir karikatür nedeniyle ondört ay hapis cezası verilmiştir. Ferruh Doğan'ın 'Asrileşen Köy' adlı karikatür albümü 1956 yılında toplatılmıştır. Doğan'ın daha sonra çizdiği 'Açık Rejim' adlı bir başka karikatürüne açılan davada "memleketin meri Anayasa ile müesses insan hak ve hürriyetlerine dayanan çok partili demokratik nizamı karikatürle zedelemeye matuf, kötileyici hüviyette olduğu..." savına dayanılmış, aynı dava için Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer tarafından hazırlanan bilirkişi raporunda da karikatürde suç unsuru görülmüş, karikatürde bulunduğu varsayılan çukurların her birinin birer demokratik kurumu simgelediği, sanatçının da bunları pislikle dolu olarak göstererek bu yolla demokratik düzeni eleştirdiği ileri sürülmüştür.³⁵ Bir başka olayda da, Rusya'yı hicveden bir karikatüründe, söz konusu ülkeyi simgeleyen 'orak-çekiç'in çizilmesinin "komünizm propagandası yapmak" nedeniyle soruşturma sebebi yapıldığını gören Turhan Selçuk, savcılıktaki ifadesinde "Rusya'nın üzerine orak-çekiç sembolü yerine ay yıldız mı çizmeliydim?" yanıtını vermektedir.³⁶ Turhan Selçuk ve İlhan Selçuk'un beraber çıkardıkları 'Dolmuş' Dergisi, Demokrat Parti iktidarıyla giriştiği mücadele sebebiyle onlarca davada sanık sıfatıyla yargılanmış ve dergileri yayınlanmadan toplatılmıştır. Karikatürücü Ali Ulvi Ersoy'un da, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan ve Adnan Menderes'i eleştiren bir karikatürü nedeniyle gazete kapatılmış, çizeri yargılanmıştır.³⁷ Görüldüğü gibi, özellikle tek parti iktidarlarının 'parti diktası'na dönüştüğü dönemlerde, Türkiye'de mizahın ve karikatürün tarihi, baskının ve ifade özgürlüğünün ortadan kaldırılmasının tarihi haline dönüşmektedir. Özellikle muhalif karikatürçüler, çizdikleri süreler boyunca gerek siyasi iktidarlar, gerekse basının içindeki 'yandaş' kuruluşlar tarafından hep baskı altında tutulmuşlardır. Bu durumu Balcıoğlu'nun şu sözleri çok güzel açıklamaktadır: "Nasıl ki Cemil Cem için Osmanlı döneminde Abdülhamid'e karşı çizdiği karikatürler

³⁴ Koloğlu, s. 326.

³⁵ Çetin Yetkin, *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Ankara, 1970, s. 275-276.

³⁶ Yetkin, s. 267.

³⁷ Yetkin, s. 282.

*unutulmazsa, Mim Uykusuz'un da Marko Paşa'da çizdikleri hiçbir zaman unutulmaz. Türk basını ikisine de nedense (!) karikatür çizdirmemek için direndi durdu. Biri Cumhuriyet döneminde çizemedi, öbürü de Demokrasi (!) döneminde... Markopaşa Dergisi'nde o alışılmışın dışındaki karikatürleri çizen delikanlıya 'komünist' damgası vurulmuş, ne olup bittiğini anlamadan kendini cezaevinde bulmuştu."*³⁸

c. Halka İnen Karikatür: Gırgır Dergisi Olayı

Karikatür tarihimizin bir diğer köşe taşı olan Gırgır Dergisi, 26 Ağustos 1972'de yayın hayatına başlamıştır. Bu tarihten sonra, gerek çizgiye getirdiği yenilikler gerekse dönemin iktidarlarına karşı bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiyle verdikleri mücadele ve kararlı, muhalif duruşları ile 'Gırgır Ekolü' karikatür tarihimize damgasını vurmuştur.³⁹

Oğuz Aral önderliğinde, Tekin Aral, Mim Uykusuz, Ferit Öngören gibi muhalif çizerlerle yola çıkan Gırgır Dergisi, çok özel ve uygun bir ortamda kendisine sağlam bir temel bulmuş ve özellikle muhalif, genç kuşaklar tarafından ciddi bir biçimde sahiplenilmiştir. Bu 'özel' dönemin özellikleri şunlardır: İlk olarak dergi, dönemin en önemli iki siyasi aktörü olan CHP ve AP'den herhangi birini tutmadan, görece tarafsız bir duruş içerisinde yeşerme olanağı bulmuştur. İkinci olarak, herkes muhtıra ve askeri müdahale dönemlerinde iktidarlar eleştirilemez sanmaktayken, Gırgır politik konuları biraz daha geri plana atarak, halkın yoksulluğu, hayat pahalılığı gibi sosyal ve ekonomik konulara ağırlık vererek geniş bir kitleye seslenme olanağı bulmuştur. Bu dönemde Gırgır'ın düşünceleri aktarma yolu olarak karikatür dünyasına getirdiği yeniliklerden birisi de öykülerdir. Dergi kimi zaman yazı ağırlıklı çıkmakta, yazılarda kafiyeli konuşmalar, komik isimler (Rukiye Tencere, Nermin Türkçesigüzel vb.) ve erotizm kullanılmaktadır. Bu öyküler çoğunlukla sınıfsal çelişkiler üzerine kuruludur. İşadamları ve esnaf birer soyguncu olarak tasvir edilmekte, halkın sorunları ve bu sorunların temel kökeninin diğer sınıfların zenginleşmesinde aranması gerektiği vurgusu, absürd bir yazın içinde varolmaktadır.⁴⁰

³⁸ Semih Balcıoğlu, *Memleketimden Karikatürcü Manzaraları*, İstanbul, 2003, s. 295-296.

³⁹ Arık, s. 28.

⁴⁰ Öngören, s. 1455.

Gırgır Dergisi olayı, karikatürün ifade özgürlüğü ile ilişkisi konusunda ayrıca incelenmesi gereken bir toplumsal olgudur. Halkın sorunlarını, siyasi iktidarların bu sorunlardan kopuk olduğu eleştirisini, sınıflararası eşitsizliği işleyen ve bunu halkın seveceği, kendine yakın bulacağı bir dille yapması Gırgır'a daha önce eşi benzeri görülmemiş bir popülerite sağlamıştır. Daha önceki yıllarda en fazla Marko Paşa'yla 60.000 satışı ulaşan karikatür yayıncılığı, Gırgır ile 500.000'e ulaşan bir tiraja kavuşmuştur. Yeni dönemle birlikte artık halkın dertlerinin ve siyasi otoriteyle olan çekişmesinin ortaya konmasının, düşünceleri aktarmanın aracı olarak karikatür, daha önce hiç sahip olmadığı bir önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, Gırgır'ın temsil ettiği kültüre kısaca '*halk kültürü*' diyebiliriz. Ancak kimi eleştirilere göre bu kültür, geleneğinden beslenen ve tertemiz kalmış, yıllara direnmiş bir kültürden çok, halkın beğenisini istismar eden bir kültür olarak ortaya çıkmaktadır.⁴¹ Her ne olursa olsun şunu söylemek mümkün ki, Gırgır Dergisi, Marko Paşa ile beraber ve şüphesiz ondan çok daha etkili olarak, Türk karikatüründe çizginin, ifade özgürlüğünün en önemli vasıtalarından biri olarak, siyasi iktidara yönelik eleştirilerde kullanılan birincil silah haline gelmesinin en belirgin göstergelerinden birisidir.⁴² 1970'li yılların ikinci yarısında çok defa Gırgır Dergisi ile davalık olan dönemin başbakanlarından Süleyman Demirel'in, söz konusu dönemde dergiye açtığı davalardan birisini kazanmasının akabinde söylediği söylediği şu sözler, sözünü ettiğimiz durumu çok net bir biçimde açıklamaktadır: "*Mizah bir yumruktur, kime ineceği belli olmaz.*"

III. KARİKATÜR İLE SİYASİ İKTİDAR İLİŞKİSİ

A. Karikatürün Siyasi İktidarla Çatışması

Türkiye gibi liberal demokrasilerde, siyasi otorite karşısında toplumdaki kimi (özellikle muhalif) grupların korunması büyük önem arz etmektedir. Bir yanda Devlet örgütü içinde kristalize olmuş iktidar, öte yanda '*sosyal grup*' olarak da adlandırılabilir toplum içerisindeki bireylerin, bu iktidarın toplulukta geçerli hukuk düşüncesine aykırı düş-

⁴¹ Arık, s. 37.

⁴² 12 Eylül sonrası dönemi, özellikle 1990'lar ve Leman Dergisi Olayını bir sonraki başlıkta inceleyeceğiz.

mesi halinde güvencesini oluşturan hak ve özgürlükler bulunmaktadır. İşte siyasi iktidar ve toplum diye tasnif edebileceğimiz bu iki gücün diyalog içinde buldukları yönetim biçimine demokrasi denmektedir.⁴³ Böyle bir ortamda, otorite karşısında, bireylerin veya sosyal grupların en korunması haklarının başında da ifade özgürlüğü gelmektedir.

Önceki bölümlerde açıkladığımız gibi, ifade özgürlüğü düşünce özgürlüğünün olmazsa olmazıdır. İfade özgürlüğünün tanınmadığı bir yasal düzende, düşünce özgürlüğü hiçbir anlam ifade etmez. İfade özgürlüğü de insanın özgürce düşünerek ulaştığı sonuçları, yine özgürce aktarma ve yayma özgürlüğüdür. Bu '*yayma*' faaliyetinin, özellikle de toplumun ve bireylerin siyasi iktidarla olan çatışmalarında en önemli araçlarından birisi çizgi, yani karikatürdür.

Osmanlı dönemiyle birlikte karikatürün toplumumuzda bir sanat dalı ve kitlelere ulaşmanın bir vasıtası olarak ortaya çıktığından beri, karikatürcüler üzerindeki siyasal baskı da yoğunlaşmıştır. Yukarıda örneklerini verdiğimiz üzere, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tek parti iktidarında da, çok partili rejime geçişle iktidara gelen ancak despotik bir yöntem belirleyerek ülkeyi adeta '*tek parti diktası*' ile yöneten DP döneminde de, 27 Mayıs ve 12 Mart sonrası dönemlerde de karikatürcüler ve mizah dergileri üzerindeki baskı hep sürmüştür.⁴⁴

B. 12 Eylül Sonrası ve 1990'lı yıllar:

Dönüşen Türkiye'de Dönüşen Karikatür

1. 12 Eylül Sonrasının Depolitizasyon Ortamında Karikatür

12 Eylül'e giden dönemde, karikatür ve mizah yayıncılığı sürekli olarak baskılar ve davalarla karşı karşıya gelmiştir: 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında gözaltına alınan Turhan Selçuk'a, çizdikleri nedeniyle polis müdürlüğünde işkence yapılmış, yapılan işkence sonrası karikatürcünün kaburga kemikleri kırılmıştır. 1970'li yıllar boyunca sürekli davalarla boğuşan, ancak 1961 Anayasası'nın görece özgürlükçü yapısı nedeniyle, bunların bir kısmından yara almaksızın kurtulan, dönemin kitleler nezdinde en fazla karşılık bulan karikatür

⁴³ Mehmet Akad, *Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri*, İstanbul, 1976, s. 24.

⁴⁴ Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, s. 377.

dergisi Gırgır, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında birçok kez kapatma cezası almıştır. Bunlardan en uzun süreni, 1982 yılında, dergide çizilen bir karikatür sebebiyle verilen bir aylık kapatma cezasıdır. Gırgır Dergisi çizerlerine de defalarca para ve hapis cezası verilmiştir. Örneğin; çizdikleri karikatürler nedeniyle Ertan Aydın'a 1996'da on ay, 1997'de on bir ay, Doğan Güzel'e 1998'de kırk ay, Ahmet Erkanlı'ya on bir ay hapis cezası verilmiştir. Yine 1997 yılında, Lemana Dergisi'nde Susurluk Kazası ile ilgili yayımlanan bir karikatür sebebiyle, derginin yazı işleri müdürüne üç buçuk ay hapis cezası verilmiştir. Lemana Dergisi çizerlerinden Feyhan Güler'in 2001 yılında yayınlanan 'Bayır Güllü', Metin Üstündağ'ın ise 2002 yılında yayınlanan 'Pazar Sevişgenleri' adlı karikatür albümleri 'müstehcenlik' gerekçesiyle toplatılmıştır.⁴⁵ Bu örneklerden de görülebileceği üzere, 12 Eylül öncesinde baskılarla sindirilmeye çalışılan çizgi, 12 Eylül'den 90'lı yıllara uzanan dönemde de bu dayatmalardan nasibini almıştır. 2000'li yıllarda da, önceki yılların aksine değişen pek bir şey olmamış, birçok çizer ve mizah dergisi, yayınladıkları karikatürler yüzünden davalar ve cezalarla karşı karşıya gelmiştir. Bunlara ilerleyen kısımlarda daha detaylı bir biçimde değineceğiz.

Türkiye'de karikatürün siyasi iktidarla ilişkisine baktığımızda gerçekten de karikatür tarihinin baskılar ve ifade özgürlüğünün birçok kez keyfi, gerçek dışı gerekçelerle kısıtlanması ve hatta ortadan kaldırılması ile koşut hale geldiğini görmekteyiz. Açılan davalara bakıldığında, uygulayıcıların, yasaların kendilerini sanatsal eserleri cezalandırmaya zorladığını ileri sürdüklerini görmekteyiz. Ancak bu uygulamalar ve kararlar dikkatle incelendiğinde, yargı makamlarının ifade özgürlüğünü sınırlandırmada çok geniş yorumlar yapma yoluna gittiğini ve verilen kararların, ileride açıklayacağımız gerekçelerle, insan hakkı ihlallerine kadar vardığına şahit olmaktadır. Bir dönem gündemden düşmeyen ve toplumda 'komünizm propagandası yapmak' kavramıyla özdeşleşen 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 142. maddesi, bu durumun en belirgin göstergesidir.⁴⁶ Bir çok karikatürcü, çizdiği

⁴⁵ Atila Özer, *Karikatür ve Karikatürcü Hakları: Karikatür-Sosyoloji ve İnsan Hakları*, Ankara, 2003, s. 78.

⁴⁶ Bkz. Bülent Tanör, TCK 142. Madde, *Düşünce Özgürlüğü ve Uygulama*, İstanbul, 1979, Forum.

eserler nedeniyle bu suçtan dolayı yargılanmış ve mahkum edilmiştir. Ancak kimi durumlarda 142. madde karikatürçünün cezalandırılmasını sağlamamakta, böyle durumlarda devreye tamamlayıcı bir cezalandırma silahı olarak, ucu son derece açık olan 'müstehcenlik' girmektedir. Açılan davalara ve zorlama yorumlara bakıldığında, gerçekten de görülecektir ki, sanat yapıtlarını enine boyuna inceleyip, didikleyip, 'bunda suç var mı' diye araştıran bir zihniyetin; mısraları, romanları, renkleri, çizgileri, bir türlü mısra, roman, renk, çizgi olarak göremediği ortadadır.⁴⁷

12 Eylül öncesindeki mevcut baskılar, 12 Eylül sonrasında daha da artmış, bu baskılar sonucunda darbenin ideolojik girdileri ve depolitizasyon politikası nedeniyle, karikatür dünyası başka mecralara yönelmiştir. Zira 12 Eylül'ün yarattığı politik suskunluk sonucu, aydın çevresi bir dolaylı politik tartışma yolu olarak, koşullar ve darbenin yarattığı siyasi hava elverdiğince, gündelik yaşam kültürü üzerine yoğunlaşmışlardır. Dahası, 12 Eylül öncesi her şeye ideolojik baktıklarını, bunu yaparken günlük yaşamı ve bazı toplumsal değerleri es geçtiklerini düşünmeye başlamışlardır.⁴⁸ Oysa bu özeleştirilerin altında yatan gerçek neden, 12 Eylül sonrası Türkiye'nin darbe ideolojisi altına girmesi ve bu nedenle insanların 12 Eylül öncesi politik alışkanlıklarından vazgeçmelerine yönelik yapılan psikolojik ve politik baskı ve depolitizasyon uygulamasıdır. 12 Eylül'ün bu açıdan başarılı olduğunu da söyleyebiliriz. Ancak 12 Eylül'den sonra bir süre suskun kalan mizah dergileri, Özal dönemiyle birlikte tekrar gün yüzüne çıkmışlar, özellikle 1980 öncesinde olduğu gibi yine Gırgır Dergisi ve onunla beraber 1980 sonrası yayın hayatına başlayan Limon, Fırt gibi dergiler, Başbakan Özal'a yönelik sert eleştirilerde bulunmaya başlamıştır.⁴⁹ Ancak toplumsal yapı 12 Eylül'ün en önemli ideolojik mücadele aracı olan 'depolitizasyon' ile değişmiştir. 1980'lerin ortasından itibaren yeniden programlanan Türkiye'de, sosyal hayat medya tarafından şekillendirilmekte, giderek içi boşaltılan gazeteler, dergiler ve ülkenin hayatına tepeden giren televizyon, sıradan insanların gündemini belirlemede neredeyse tek etken haline gelmektedir. Kısacası, travma dönemini ya-

⁴⁷ Yetkin, s. 291.

⁴⁸ Can Kozanoğlu, *Cıvalı İmaj Devri*, İstanbul, 1991, s. 42.

⁴⁹ Arık, s. 82-83.

vaş yavaş atlatmakta olan Türkiye, medyanın toplum hayatının derinine nüfuz eden etkisiyle hızla dönüşmektedir.

2. 1990'lı yıllarla beraber yükselen 'anti-medyacılık' ve Lemana Dergisi Olayı

1990'lı yıllarla beraber ülkenin bir 'medya çağı'na girmesiyle birlikte, özelleştirmelerin artması, kuzeyde Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle dünyanın tek kutuplu hale gelmesi, bununla beraber dünyada bir savaşlar döneminin başlaması, Türkiye'de gün geçtikçe kendini daha fazla hissettiren hayat pahalılığı, genç kuşakların giyim kuşamlarından dinledikleri müziklere kadar yaşadığı dönüşüm ve kültürel hayattaki yozlaşma, mizah dünyasına da yansımış ve karikatür dergiciliğinde bir devrin kapanarak bir başka devrin açılmasını sağlamıştır. Artık Gırgır, Limon, Fırt gibi dergiler önceki yıllarda sahip oldukları popüleriteyi kaybetme yoluna girmiş, karikatür okuyucusu genç kuşaklar farklı arayışlar içerisine girmeye başlamıştır. Bu arayışların sonucu olarak 1991'de Limon'dan ayrılan bir grup çizerin kurduğu Lemana Dergisi ve ondan hemen sonra kurulan HBR Maymun, karikatür dünyasında yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir.⁵⁰

Özellikle 90'lı yılların ortasında Lemana Dergisi, diğer mizah dergilerinin çok önüne geçmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren, dönüşen Türkiye ile birlikte mizahın ve karikatürün rotası da değişmekte, 'anti-medyacılık' medyanın tahakkümünden etkilenmeyenlerin ortak paydası haline gelmektedir. Böyle bir ortamda Lemana da, süreç içerisinde çıkarttığı Öküz, Git ve L-Manyak gibi farklı alanlara seslenen ve farklı hedef kitleleri olan yayımlarla, mizah yayıncılığındaki tekelsizliğini iyice pekiştirmektedir. Derginin içeriğine bakıldığında, Lemana'da öncelik işleve verilmekte, çizgi ikinci plana atılmaktadır. Gırgır Dergisi'nden farklı olarak, Lemana çizerleri bir yandan toplumun tabularını ve kalıplarını zorlarken, bir yandan da toplumsal bilinç düzeyinin yükselmesine hizmet etmeye çalışmaktadırlar. Örneğin derginin kurucu çizerlerinden Tuncay Akgün Lemana'nın ifade hürriyeti dünyasında yarattığı havayı şu sözlerle anlatmaktadır:

⁵⁰ Arık, s. 108.

"Toplumsal bir değişimin yaşandığı, bir ayrışım, bir kaynaşım olduğu bir dönem olan 90'larda *Leman Dergisi* doğdu. Bu yıllarda yeni sağın ideolojisi tam olarak oturdu. Eskiden resmi ideolojinin baskısı vardı,.. bu defa yeni sağ ve onun ideologluğunu yapan medya kurumları, genel yayın yönetmenleri ve yazarları şahsında yeni bir medya doğdu. Bu ortamda *Leman* moral ve nefes alma olarak ortaya çıktı. Bu ülkede yeni sağın ideolojisine göre 'vasıfsızlar' diye adlandırılan, tamamen gözden çıkartılmış, sosyal demokratların bile terkettiği insan haklarını savunmak son derece demode bir kavram olarak algılandı. 12 Eylül ideolojisinin tamamen oturmamasıyla, inançları savunmak *Leman Dergisi*'ne kaldı. Çok politik ve radikal bir duruşu olmasına rağmen, sağ-sol ayrışmasının dışında vicdani bir etikle, duruşla bu değişime karşı durdu ve kendine bir yer edindi... Çünkü medyada gerçek bir düşünce yok, gerçek üretim yok. Söyledikleri bir söz yok. Söz burada, onun için radikal olduğu halde, buraya çok yoğun bir ilgi var."⁵¹ İşte 1990'ların dönüştürücü ve yozlaşan Türkiye'sinde, medya aracılığıyla oluşturulan yeni kültürle ve yeni siyasal iktidarın kuşatmalarına karşı mizahın ve karikatürün kültürel hayattaki yozlaşmadan insan hakları ihlallerine karşı birçok başlıkta verdiği mücadele ve bu mücadelenin toplumda bulduğu karşılık, bir başka deyişle 1990'lı yılların '*Leman Gerçeği*' böyle tasvir ediliyordu bu gerçeğin başat aktörleri tarafından.

Leman Dergisi böyle bir ortamda yeşermiş ve özellikle bahsettiğimiz tahakküme teslim olmak istemeyen genç kuşaklar tarafından sahiplenilmiş, bir nevi siyasal bir adres gibi görülmüştü. Öyle ki, o dönem birçoklarınınca '*Leman Solu*' diye bir şey dahi dillendirilmeye başlanmıştı.⁵² Dergi daha sonraki yıllarda birçok toplumsal olayın baş kahramanlarından olacak, örneğin Susurluk Kazası sonrası ortaya çıkan devlet-polis-mafya ilişkileri nedeniyle başlatılan '*Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık*' adlı sivil itaatsizlik eylemi, *Leman Dergisi* öncülüğünde başlayacak ve ilk ışık kapatma eylemi de İstanbul Beyoğlu'nda bulunan *Leman Kültür* binasında, o dönem *Leman*'ın çıkardığı *Öküz Dergisi*'nin başyazarlığını yapan ünlü şair Can Yücel tarafından gerçekleştirilecektir.⁵³ Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde *Leman* da yavaş

⁵¹ Tuncay Akgün ile Şubat 1997'de yapılan bir görüşmeden aktaran Arık, s. 110-111.

⁵² Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Ali Mert, "*Leman Solu*", *Omurgayı Çakmak: Türkiye Aydınlarının 'Omurga Sorunu' üzerine 30 Deneme*, İstanbul, 2002.

⁵³ http://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCrekli_Ayd%C4%B1nl%C4%B1k_%C4%B0%C3%A7in_Bir_Dakika_Karanl%C4%B1k_Eylemi; <http://www.dusle.com/icerik/index.php?p=73&kt=4&es=47>.

yavaş etkisini kaybedecek ve bu derginin yerini, yine bu dergi bünyesinden çıkan karikatürcü ve mizahçılar tarafından kurulan Penguen, Uykusuz gibi dergiler alacaktır.

C. Siyasi İktidarın Mizahla Savaşında Kullanılan Araç: Hukuk

Mizah ve karikatür, Osmanlı döneminden başlayarak, ama özellikle Marko Paşa deneyiminden itibaren ifade özgürlüğünün en önemli sahalarından birisi olagelmıştır. Otoritenin toplumla olan çekişmesinde, toplumun dertlerini aktaran, bunlara çözüm arayan, çoğu kez bunlar için iktidara hesap soran mizah ile siyasi iktidarların savaşında en önemli araç ise hukuk olmuş, Türkiye'nin mizah tarihi boyunca mizah dergileri, mizahçılar, karikatürcüler sayısız dava, idari yaptırım, para ve hapis cezalarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Açılan davalara bakıldığında, önceki dönemlerde ceza yaptırımlarının ön plana çıktığı, karikatürcülerin siyasi iktidarı eleştiren karikatürleri nedeniyle ağır para cezaları ve aylarca süren hapis cezaları aldığı görülmektedir. Bu davaların yasal dayanakları olarak ise, *"kişilik haklarına basın yoluyla hakaret; devletin askeri şahsiyetlerini, emniyet muhafaza kuvvetlerini alenen tahkir ve tezyif etmek; milli hissiyatı rencide edecek ve milli menfaatlere zarar verecek şekilde kötü niyetle maksadı mahsusa niyetle yayın yapmak; halkın ar ve haya duygularını incitmek; bölücü örgüt veya komünizm propagandası yapmak; devletin iç ve dış güvenliğini tehdit etmek; özel aile hayatına tecavüz etmek"* gibi gerekçeler kullanılmıştır.⁵⁴

Ancak son yıllarda cezai takip ve ceza yaptırımı yöntemlerine başvurma yoğunluğunun azaldığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde daha çok özel hukuk, ekseriyetle de manevi tazminat yaptırımlarına gidilmektedir. Özellikle siyasi iktidara ve siyasetçilere yönelik eleştirilerde, kendilerine hakaret edildiği iddiasıyla özel hukuka özgü dava yolu ve bu bağlamda manevi tazminat talepleri sıkça başvurulmuş ve çoğu kez de uygulanan yöntemler olmuştur. Ancak hukuk davalarında gözlenen bu artış, içinde yaşadığımız dönemde ceza davalarının artık uygulanmadığı sonucuna varmamıza yol açmamaktadır. Zira bu dönemde de başta 'hakaret' olmak üzere çeşitli gerekçelerle ceza davası açma yo-

⁵⁴ Özer, s. 79.

luna gidilebilmektedir. Özellikle yeni TCK döneminde Kanunun *‘Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin Kurum ve Organlarını Aşağılama Suçu’* başlıklı meşhur 301. maddesi nedeniyle bir çok yazar ve mizahçı hakkında ceza soruşturması yapılabilmektedir.⁵⁵

IV. BİR İFADE ARACI OLARAK BASIN, BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE KARİKATÜR

A. Basın ve Karikatür

Basın, düşüncelerin basılı eserler aracılığıyla kamuya aktarıldığı bir kitle yayım aracıdır. Basılı bir eserden söz edebilmek için, bir düşüncenin yazı, resim gibi araçlar kullanılarak basma ve çoğaltma biçiminde yayımlanması gerekmektedir. Süreli ve süresiz olarak ikiye ayrılabilen basın, belirli dönemlerde veya periyodik olarak yayımlanmaları nedeniyle süreli olduğunda daha geniş kitlelere ulaşabilmekte ve bu nedenle düşüncelerin kesintisiz ve daha sağlıklı bir biçimde aktarılmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan karikatürün ve karikatür vasıtasıyla aktarılmak istenen düşünce ve mesajların en güçlü iletilme aracı da basındır. Bu yönüyle karikatürü ve içerdiği toplumsal mesajı en hızlı ve yaygın bir biçimde alıcıya ulaştıran basın, karikatür ve toplum arasındaki bağlantıyı kurduğu gibi, karikatür de basın ve toplum arasındaki bağlantının daha da güçlenmesini sağlayarak karşılıklı katkıyı oluşturlar.⁵⁶

Siyasal hayata katılma hakkını da içine alacak bir genişliğe sahip olan basının *‘eleştiri ve yorum hakkı’* basının haber vermesi, incelemesi ve yorum yapmasına da imkan tanıyarak, kimi zaman topluma mal olmuş siyasi kişilerin şeref ve haysiyetlerini zedeleyebilecek nitelikte açıklamalar taşıyabilmektedir. Ancak siyasi faaliyetler yönünden kamuya açıklık ve şeffaflık, davranış ve faaliyetlerin eleştirisinin bir hak olarak tanınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu itibarla, özel hayat ve başkalarının hak ve özgürlükleriyle ilgili sınırlamalar, çok geniş bir biçimde yorumlandığında mutlaklığını yitirmektedir. Bunun için gerekli olan, verilen haberlerde ve yapılan eleştirilerde *‘toplumsal yarar ve ilgi’*,

⁵⁵ Sancar, s. 212.

⁵⁶ Songül Alper, *“İletişim Alanı Olarak Türkiye’de Karikatür”* den aktaran Arık, s. 65.

'gerçeklik' ve 'objektiflik' kriterlerinin aranmasıdır.⁵⁷ Ancak söz konusu olan sanatsal ifade ve dolayısıyla karikatür olunca, bu kriterler daha geniş bir yorumu gerekli kılmaktadır.

Bu itibarla, basın hem düşüncenin oluşumu, hem de oluşan düşüncenin özgürce aktarılması aşamalarında hayati bir öneme sahiptir. Basında, hele hele karikatür yayıncılığında yer alan ifadeler, birçok kez değer yargıları şeklinde tezahür eder. Özellikle eleştirel bakış açısının ürünü olan ve söz söylediği alanda muhalif bir etki oluşmasına neden olan siyasi karikatürler, konulara eleştirel açıdan yaklaşarak ve hiciv yöntemini kullanarak çoğu kez olumsuz ifadeler içerir. Siyasetçiler ve siyasal iktidarlar hakkındaki bu geniş değerlendirmeler, demokratik bir toplum düzeninin zorunluluklarından olmasının yanı sıra toplumsal dönüşüm bakımından da etkin bir yere sahiptir.⁵⁸

Devleti oluşturan kurum ve organlarda yer alan kimselerin kutsal, yanılmaz ve eleştirilmez olduğu yönündeki anlayış, demokratik hukuk devletinin değil, olsa olsa otoriter, baskıcı ve totaliter devletlerin özelliklerindedir. Demokratik hukuk devleti ise, bütün kurum, organ ve yöneticileri ile eleştiriye açık olması ve kamuoyu tarafından eleştirel denetime tabi olması ile diğer sistemlerden ayrılmaktadır.⁵⁹ Olaya iktidar ilişkisi açısından baktığımızda ise, karikatürün eleştirisinin hedefinde siyasi otoriteyi oluşturan parti ve kişilerin bulunduğunu görmekteyiz. Bunun sonucu olarak, baskın şahsiyetlere yönelen ağır eleştiriler, temsili tipler ve karakter yakıştırmaları üzerinden karikatürize edilmektedir. Daha önce bahsettiğimiz kamuya açıklık ve şeffaflığın bir gereği olarak da, topluma mal olmuş siyasi kişilere yapılan eleştirinin sınırlarının genişliği, normal kişilerden farklı özellikler göstermektedir.⁶⁰

B. Basın Özgürlüğü - Ceza Hukuku İlişkisi

Basın özgürlüğünün kötüye kullanılması, çoğu kez karşımıza '*basın suçu*' olarak çıkmaktadır. Bunun engellenmesi ise büyük ölçüde '*basın*

⁵⁷ Çetin Özek, *Türk Basın Hukuku*, İstanbul, 1978, s. 183-184.

⁵⁸ Arık, s. 52 vd.

⁵⁹ Sancar, s. 222.

⁶⁰ Sancar, s. 225.

ceza rejimi’ni ilgilendirmektedir.⁶¹ Bu hususta, ayrı bir basın ceza rejiminin gerekli olup olmadığına ilişkin bir çok tartışma vardır.⁶² Ancak bu tartışmalardan bağımsız olarak şunu söyleyebiliriz: Basın suçu kavramıyla, bir yandan basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasının engellenmesi, bir yandan da basının görev ve fonksiyonlarının gereğince yerine getirilmesi amaçlanmaktadır.⁶³ Konumuzun sınırlarını aşması nedeniyle burada, basın suçlarında tartışmaların ve sorunların, özellikle eski Basın Kanunu madde 16 ve bugünkü 5187 sayılı Basın Kanunu madde 19 ve 25 ile “kusur sorumluluğu” ve “objektif sorumluluk” kapsamında yaşadığını söylemekle yetinelim.⁶⁴ Dolayısıyla yayımlanan bir karikatür nedeniyle sadece onu çizen eser sahibi değil, karikatürün çıktığı dergide o karikatürü yayımlayan ve hatta onu dağıtan da sorumlu olmaktadır.

V. ULUSLARARASI HUKUK VE AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ BAKIMINDAN İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ, SINIRLANDIRILMASI VE KARİKATÜR

Kültürel ürün oluşturma ve başkalarının oluşturulan kültürel ürünlerden yararlanma hakkı, sanat eserlerine içkin en önemli niteliklerden olmakla beraber, aynı zamanda düşüncelerin özgürce ifade edilerek topluma aktarılmasında da çok önemli bir yere sahiptir. İfade özgürlüğünün bir bileşeni olarak, kişilerin hiçbir sınırlamaya maruz kalmaksızın kendi sanat eserlerini serbestçe ortaya koyması ve tüm insanların da bu ürünlere özgürce ulaşma imkanının bulunması gerekmektedir. Bu özgürlük, uluslararası hukuk ve insan hakları belgelerinde de kendine yer bulmuştur. Öyle ki, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 27. ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 15. maddeleri uyarınca, insanların yaşadıkları toplumun kültürel hayatına katılma hakkı, edebi veya sanatsal yaratım sonucu oluşturulan maddi ve manevi menfaatlerin korunmasından yararlanma hakkı ve yaratıcı faaliyet yapabilme haklarını da kapsamına almaktadır.

⁶¹ Özen, s. 238. Ayrıca ayrıntılı bilgi için Bkz. Çetin Özek, *Basın Suçlarında Ceza Sorumluluğu*, İstanbul, 1972.

⁶² Özek, *Ceza Sorumluluğu*, s. 45 vd.

⁶³ Sulhi Dönmezer, *Basın ve Hukuku*, İstanbul, 1976, s. 369 vd.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özek, s. 240 vd.

Bu bağlamda, ifade özgürlüğü kendine en çok Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarında yer bulmaktadır. Zira bu içtihatlarda ifade özgürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) tanınan diğer hakların korunması bakımından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu içtihatlar uyarınca, ifade özgürlüğünün korunması demokratik bir toplumun vazgeçilmez unsurlarından biri olmasının yanı sıra, toplumun gelişmesi ve hukukun üstünlüğünün yerleşmesi açısından da elzemdir. Basının ayrıcalıklı bir yere sahip olması gerekliliği de yine bu anlayışın bir sonucudur.⁶⁵

İfade özgürlüğü, AİHS'nin 10. maddesinde düzenlenmiştir:

"1. Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğü ile kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir almak ve vermek özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir.

2. Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için yasayla öngörülen bazı biçim koşullarına, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir."

AİHS'nin ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. maddesi, ifade özgürlüğünün korunmasına ilişkin üç unsur bakımından güvence getirmektedir. Bunların ilki '*kanaat sahibi olma özgürlüğü*', ikincisi '*bilgi ve kanaatlere ulaşabilme özgürlüğü*', üçüncüsü ise '*bilgi ve kanaatleri açıklama özgürlüğü*'dür. Bu üç menfaatin niteliğine bakıldığında kanaat sahibi olma özgürlüğü, koruma altına alınan diğer özgürlüklerin bir nevi ön koşulu niteliğindedir. Bu bağlamda, ilk bölümde de sözünü ettiğimiz gibi, düşünce özgürlüğü ifade özgürlüğünün öncülüdür ve ancak ifade özgürlüğü ile tamamlanması mümkündür. Bu nedenle, maddenin tanıdığı özgürlüklerin sınırlandırılma koşullarını düzenleyen AİHS madde 10/2'deki kısıtlamalardan kesin olarak muaftır. Dolayısıyla,

⁶⁵ Monica Macovei, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. Maddesi'nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2005, s. 7.

bir insanın belli bir kanaate sahip olmasının herhangi bir sebeple sınırlandırılması düşünülemez. Sınırlandırılması mümkün olan, ancak hükümde sayılan istisnai hallerde, özgürce sahip olunan bu kanaatin topluma aktarılması ve yayılmasıdır. Bu noktada düşüncelerin topluma yayılmasındaki en önemli vasıta olarak basın toplumdaki işlevi ve basın özgürlüğü, uluslararası hukukun getirdiği kriterler bakımından oldukça önemlidir.

Esasen AİHS'nin 10. maddesi genel olarak ifade özgürlüğünü düzenlemekte, özel olarak basın özgürlüğünden bahsetmemektedir. Ancak AİHM, 10. maddede düzenlenen özgürlüklerin gereğince kullanılabilmesi bakımından, basına özel bir statü ve daha geniş bir özgürlükler alanı tanıyan birçok ilke ve kuralı yaratan, kapsamlı bir içtihat hukuku geliştirmiştir. Bun göre basın bir haberi verirken onu abartabilmekte, toplumsal ilgi ve dikkat çekici olma kapsamında bazen bir haberi, kullandığı ifadeler ve sunuş tarzı itibarıyla baştan da yaratabilmektedir. Özellikle böyle durumlarda, menfaati toplumla çatışan siyasi iktidarların basını sindirme eğilimi içerisinde olabileceği dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, AİHM'nin kimi kararlarında, basını her ne olursa olsun siyasi otoritenin baskı ve dayatmalarından korumak adına, basının özgürlüklerinin sınırlarını genişletme eğiliminde olduğu görülmektedir. Örneğin, Dalban-Romanya Kararında *"haberi verenin özgürlüğü, aynı zamanda bir ölçüde abartmaya, hatta kışkırtmaya başvurmayı da içerebileceği"* ifade edilmektedir. Mahkeme *Lingens-Avusturya Kararında* da, olguların kanıtlanabileceği, ancak değer yargılarının doğruluğunun kanıtlanabilir olmadığını, bu nedenle çoğu kez bir değer yargısına dayanan yayıncılık hizmetinin özgürlük sınırlarının geniş yorumlanması gerektiğini söylemiştir.⁶⁶

Belirttiğimiz gibi, doğrudan basın özgürlüğüne ilişkin bir ipucu vermeyen 10. madde, birçok içtihadında AİHM tarafından basın özgürlüğünün tanınması açısından da dayanak hükmü olarak nazara alınmış, sanatsal ifadelerin de 10. madde kapsamında değerlendirilmesine olanak sağlanmıştır. Örneğin, AİHM'nin *Otto Preminger Institut - Avusturya Kararında* sanatsal yaratıcılık ile eserlerin fikir ve kanaat alışverişinin, demokratik bir toplumun yaşamsal unsurunu oluşturacağı belirtilmiştir. Söz konusu kararda;

⁶⁶ Macovei, s. 10, 19.

"Sanatçı, yaratıcı eseri aracılığıyla dünya üzerinde kişisel bir vizyonunu dile getirmekle kalmaz, aynı zamanda, içinde yaşadığı toplumu nasıl gördüğünü de ortaya koyar. Bu nedenle, sanat kamuoyunu biçimlendirmekle kalmaz, aynı zamanda kamuoyunun bir ifadesi olur ve halkın günün temel sorunlarıyla yüzleşmesini sağlayabilir."⁶⁷

denmektedir.

Sadece AİHM kararlarında değil, Anglo-Sakson hukukunda da ifade özgürlüğünün sınırları çizilirken basına belli bir geniş alan tanınmış, bu alan konu sanat eserleri olduğunda daha da genişletilmiştir. Örneğin, ABD'deki meşhur *Bradenburg v. Ohio Davası*'nda Supreme Court, basının ifade özgürlüğünü sınırlarken, 'şiddet bakımından genel bir taraftarlık' (*general advocacy of violence*) ile 'şiddeti tahrik' (*incitement to violence*) kavramları arasında kıyas yapmış ve yalnızca ikincisini ifade özgürlüğü sınırları dışında sayarak, genel bir şiddet taraftarlığının dahi ifade özgürlüğü sınırları içerisinde olacağına hükmetmiştir.⁶⁸ ABD'de verilen kararlarda, özellikle basın yoluyla kullanılan ifade özgürlüğü durumlarında, hukuki uygulama ile basın organizasyonlarının bir diyalog içerisinde olmalarının zorunluluğu, özellikle sanat eserleri içeren yayınlarda bu diyalogun daha da önemli olduğu ve ifade özgürlüğünün sınırlarının bu eserler bakımından dar yorumlanması gerektiği söylenmektedir.⁶⁹

Bu içtihatlardan görülebileceği üzere, ifade özgürlüğü düşünce özgürlüğünün aksine kimi hallerde sınırlanabilir bir özgürlük olsa da, konu basının haber verme ve değer yargılarını toplumla paylaşması olunca, bu özgürlüğün sınırları oldukça genişlemekte, bazen bir haberi 'abartarak vermek' dahi basın söz konusu olduğunda bir hak olarak tanınabilmektedir. Özellikle kamuoyunca tartışılan ve kamu yararına olan konularda, bu bağlamda siyasi iktidarlar ile ilgili eleştiriler içeren yayınlar yapıldığında, sert eleştiriler yapılması ve hatta saldırgan ve kışkırtıcı ifadeler kullanılması, demokratik bir toplumun vazgeçilmez unsurları olduğundan, hoşgörü kapsamında değerlendirilmelidir.

⁶⁷ Macovei, s. 10.

⁶⁸ Owen Fiss, "Freedom of Speech and Political Violence", *Liberal Democracy and the Limits of Tolerance*, Edited by Raphael Cohen, Michigan, 2000, s. 71.

⁶⁹ Joseph Eliot Magnet, "Freedom of the Press and Terrorism", *Liberal Democracy and the Limits of Tolerance*, Edited by Raphael Cohen, Michigan, 2000, s. 210.

VI. KARİKATÜRÜN HUKUKLA İMTİHANI: KARİKATÜR DAVALARI

Demokratik toplumlarda, çokseslilik ve muhalif seslerin daha gür çıkması, bu toplumların vazgeçilmez özelliklerindedir. Toplumu oluşturan insanlara, resmi ideolojinin yahut siyasal iktidar sahiplerinin ideolojik görüşlerinin dayatılması, totaliter rejimlerin bir niteliğidir ve demokratik toplumlarda kabul edilemez. Ancak bu güvencenin sağlanabilmesi için o rejimin ‘demokrasi rejimi’ olması da yeterli değildir. Zira ‘çoğunlukçu demokrasiler’ de bir demokrasi türüdür, ancak bunlarda da çoğunluğun iradesi tüm toplumun iradesi olarak kabul edilmekte ve çoğunluk gibi düşünmeyen gruplar kesinlikle nazara alınmamaktadır. Oysa çağdaş demokrasi anlayışı ‘çoğulcu demokrasi’ anlayışıdır ve bu tür demokrasilerde çoğunluğun desteğini arkasına alan siyasi iktidar, çoğunluk dışında kalan kesimleri de dikkate almak zorundadır. Böyle demokrasilerde, muhalefet, demokrasinin yaşaması için olmazsa olmaz şarttır. Ancak dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi ülkemizde de, iktidarı eline geçiren siyasi yönelimler, kendileri gibi olmayanlara karşı sürekli bir baskı uygulama yoluna gitmektedir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren, tek partili CHP dönemlerinde de, ardından gelen DP döneminde de, 1960’lardan itibaren AP ve daha sonra ANAP dönemlerinde de ve en nihayetinde içinde yaşadığımız dönem olan AKP iktidarı zamanında da, istisnasız tüm iktidarlar kendisi gibi düşünmeyen gruplarla mücadele etmişler, özellikle kendilerini sert bir biçimde eleştiren mizah ve karikatür yayınlarına savaş açmışlardır.⁷⁰ Bu davalar sonucu birçok karikatürcü ceza ve hukuk mahkemelerinde yargılanmış, bir kısmı hapis cezası almış, birçok karikatürcü de tazminat ödemeye mahkum edilmiş, onlarca karikatür dergisi kapanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmış veya kapatılmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi, Türkiye’nin karikatür ve mizah tarihi, bir nevi baskı, sansür, tahammülsüzlük ve yaptırımlar tarihi olarak karşımızda durmaktadır. Bu bölümde, özellikle mevcut iktidar döneminde meydana gelen ve kamuoyunda geniş yankı bulan, karikatürcülere açılmış bazı davaları inceleyeceğiz.

⁷⁰ Bu sayılan dönemler içerisinde, belki de karikatürcüler ve mizahçılarla en az uğraşan Özal olmuştur. Onun döneminde, kendisine karşı yapılan sert eleştirilere rağmen karikatür dergilerine çok az sayıda dava açıldığını, hatta belli dönemlerde hiç açılmadığını görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Arık, s. 97 vd.

A. Evrensel Gazetesi'ne Açılan Dava

AKP döneminde, bir karikatür nedeniyle gündeme gelen ilk önemli dava Evrensel Gazetesi'ne açılmış olan tazminat davasıdır. Dava konusu, 5 Nisan 2004 tarihinde, muhalif bir yayın niteliği taşıyan Evrensel Gazetesi'nde çıkan 'Gölgedekiler' başlıklı bir yazıya, karikatürcü Sefer Selvi tarafından çizilen ve Başbakanın danışmanı Cüneyt Zapsu'yu, Başbakan Erdoğan'ın sırtında ve iplerini elinde tutar biçimde çizilmiş karikatür için açılan tazminat davasıdır.⁷¹ Bu karikatür için hem Başbakan, hem de Zapsu manevi tazminat davası açmış, Zapsu'nun tazminat talebi mahkemece reddedilirken, Başbakan'ın talebi kabul edilmiştir. Başbakan 10 milyar tutarındaki manevi tazminat istemine, kendisini resmeden karikatürün *"kişilik haklarına saldırı niteliği taşıdığı, basın özgürlüğü ve hoşgörü sınırlarının çiğnediği"*ni gerekçe olarak göstermiş, Ankara 20. Asliye Hukuk Mahkemesi de *"karikatürün Başbakanın 'kişilik haklarına saldırı' oluşturduğu, karikatürün estetik olmadığı ve etik kuralları çiğnediği, ayrıca amaç ve çizim arasındaki bütünlüğü zedelediği"* gerekçesiyle, Başbakan'ın manevi tazminat talebini kabul etmiştir.⁷² Ancak ilk derece mahkemesinin bu kararı Yargıtay tarafından *"eleştiri hakkı sınırları içerisinde"* olduğu gerekçesiyle bozulmuş, davayı tekrar gören ilk derece mahkemesi de bu kez tazminat talebini reddetmiştir.

B. Cumhuriyet Gazetesi'ne Açılan Dava: Musa Kart Olayı

Başbakan tarafından açılan ikinci ve en çok ses getiren dava, 9 Mayıs 2004'te, Cumhuriyet Gazetesi'nde Karikatürcü Musa Kart tarafından, AKP hükümetinin İmam Hatip Liseleri ile ilgili sorunu eline yüzüne bulaştırdığı mesajını vermek amacıyla Başbakan Erdoğan'ı ipe dolanmış bir kedi şeklinde çizdiği karikatüre karşı, Cumhuriyet Gazetesi ve gazetenin yazı işleri müdürü Mehmet Sucu hakkında, Ankara 8. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde açılan manevi tazminat davasıdır. Ankara 8. Asliye Hukuk Mahkemesi bu davada, söz konusu karikatürün eleştiri sınırlarını aştığı gerekçesiyle çizer Musa Kart'ı Başbakana 5.000 TL ödemeye mahkum etmiş, ancak Yargıtay *"mizaha hoşgörü gösterilmesi ve siyasilerin ağır eleştirilere katlanması gerektiği"*ni vurguladığı

⁷¹ www.hurriyet.com.tr/_newsimages/867525_70x74.jpg, 10.04.2011.

⁷² http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/71418/karikatur-davasinda-basbakana-kotu-haber, 15.04.2011.

kararıyla ilk derece mahkemesinin kararını bozmuştur. Yargıtay’ın bozma kararına uyan mahkeme ikinci kez önüne gelen davada bu kez tazminat talebinin reddine karar vermiştir.⁷³

C. Penguen Dergisi’ne Açılan Dava

Penguen Dergisi, Ankara 8. Asliye Hukuk Mahkemesi’nin Cumhuriyet Gazetesi çizeri Musa Kart’ı, çizdiği karikatür nedeniyle 5.000 TL tazminat ödemeye mahkum etmesi üzerine, siyasi iktidarcı karikatürcülere açılan tazminat davalarını ve Başbakan Erdoğan’ın sanat yoluyla yapılan eleştirilere karşı tahammülsüzlüğünü protesto etmek amacıyla derginin 24 Şubat 2005 tarihli 127. sayısını, kapağına 9 tane farklı hayvan biçiminde çizilen Tayyip Erdoğan karikatürleriyle çıkarmış ve kapağa ‘*Tayyipler Alemi*’ başlığını vermişti. Bunun üzerine Başbakan Penguen Dergisi’ne karşı Ankara 1. Asliye Hukuk Mahkemesi’nde 40.000 TL’lik manevi tazminat davası açmış, dava yaklaşık iki yıl sürmüş ve nihayet 14 Şubat 2007 tarihinde mahkeme, söz konusu karikatürlerin “*eleştiri sınırları içerisinde*” olduğu gerekçeyle davanın reddine karar vermiştir.⁷⁴

Dava açıldıktan sonra Penguen Dergisi çizerlerinden Erdil Yaşaroğlu “*Musa Kart Başbakan’ı kedi kafalı çizdiği için 5.000 TL ceza aldı. Sanırım bize de hayvan başına 5.000’den, 8 hayvan için toplam 40.000 TL’lik dava açmışlar. Ama kapağın en üstünde bulunan derginin amblemi pengueni unutmuşlar*” diye konuşmuştur.

D. Lemman Dergisi’ne Açılan ‘Reco Kongo’ Davası

Lemman Dergisi’nin 6 Temmuz 2006 tarihinde “*Reco Kongo Kenesi Türkiye’nin Anasını Ağlatıyor*” başlığı ile kapak yaptığı ve bir vatandaşın sırtına, o dönem gündemde olan kırim kongo hastalığına neden olan Tayyip Erdoğan şeklinde bir kenenin bindirildiği karikatür çizilmiştir. Karikatürün çizeri Mehmet Çağçağ ve Lemman Dergisi aleyhine “*Başbakanı kan emici, habis ve parazit bir hayvan olan keneye benzeten kari-*

⁷³ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=204875>, 15.04.2011.

⁷⁴ <http://www.penguen.com/kapak.asp?gun=20050307>, 12.04.2011; http://tr.wikipedia.org/wiki/Penguen_%28dergi%29 (12.04.2011).

katürün kişilik haklarına tecavüz niteliğinde olduğu, Erdoğan'ın küçük duruma düşürülerek eleştiri sınırlarının aşıldığı" iddia edilerek Ankara 14. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde 25.000 TL'lik manevi tazminat davası açılmıştır. Söz konusu dava "karikatürün dünyada en pahalı benzin kullanan Türk halkının tepkisini, en yüksek vergi veren yurt insanının dileklerini tepkisel olarak anlatmak amacıyla çizildiği, kırım kongo kanamalı hastalığına yol açan kan emici kenenin dünyada bilinen bir varlık, benzetmenin de Erdoğan'ın kişilik haklarına saldırı değil eleştiri hakkı olduğu" gerekçesiyle reddedilmiştir.⁷⁵

Reco Kongo başlıklı kapak Başbakan tarafından dava konusu yapıncı, Leman Dergisi durumu protesto etmek amacıyla, bu kez bir kenenin ağzında Leman Dergisi logosunu tutmakta olduğu 'Yorumsuz' başlıklı bir başka kapakla çıkmıştır.⁷⁶

E. Leman Dergisi'ne İkinci Dava

Leman Dergisi, 6. Şubat. 2008 tarihli sayısında, Başbakan Erdoğan'ı "Batı'nın ilmini bilimini değil, ahlaksızlığını aldık" sözlerini eleştirmek amacıyla bir kez daha kapağına taşımıştır. Başbakan bu kapak dolayısıyla da Leman Dergisi'ne dava açmış, bu defa Başbakan'ın davası mahkeme tarafından kabul edilerek çizer Mehmet Çağçağ'ın Başbakan Erdoğan'a 4.000 TL tazminat ödemesine karar verilmiştir.⁷⁷

Bu dava, Başbakan Erdoğan'ın üç buçuk yıl içinde karikatür dergileri ve karikatürcülere açtığı beşinci davadır. İşin ilginç yanı, söz konusu Leman Dergisi kapağı için Başbakan'ın "Fotoğraf gerçek değil, fotomontaj. Bu fotoğraf fotomontaj yoluyla uygunsuz hale getirilmiş ve toplumun ahlaken kabul etmeyeceği bir hale büründürülmüştür" açıklamasını yapmasıdır.

Başbakan tarafından açılan davaların yanı sıra, diğer bakanlar ve AKP'li milletvekillerini konu alan ve hicveden başka karikatürlerin de

⁷⁵ <http://www.leman.com.tr/content/images/d2b7fb7f5a5df73d050d2a790-f2507fd.jpg>, 18.05.2010.

⁷⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/4869044.asp?m=1&gid=69&srid=3044-oid=1>, 17.04.2011.

⁷⁷ <http://www.tumgazeteler.com/?a=4252303>, 15.04.2011.

bu siyasiler tarafından dava edildiği görülmektedir. Örneğin, Penguen Dergisi'nin 14 Temmuz 2005 tarihli nüshasında, Mensur Şebboy takma adıyla yayımlanan yazıda, 'oyalama bakanı', 'gündem oluşturma bakanı' ve 'dalga geçilme bakanı' gibi ifadeler kullanılması yargılamaya konu edilmişti. Bu davalardan birisi de eski Kültür ve Turizm Bakanı Atilla Koç hakkında, bakanın sürekli uyuduğunu ima eden karikatür sebebiyle, Koç'un "kişilik haklarına hakaret" edildiği gerekçesiyle Penguen Dergisi'ne açtığı 20.000 TL'lik manevi tazminat davasıdır.⁷⁸ Davada Bakan Koç, dava konusu 20.000 TL'yi derginin imtiyaz sahibi karikatürcü Erdil Yaşaroğlu ve yazı işleri müdürü mizahçı Fatih Solmaz'dan alınmasını talep etmiştir.

Dava sonucunda Ankara 2. Asliye Hukuk Mahkemesi, derginin bakanın kişilik haklarını zedelediği için kendisine 5.000 TL'lik tazminat ödemesine hükmetmiş, ancak bu karar Yargıtay tarafından bozulmuştur. Yargıtay bozma kararında şu gerekçe ve tespitlere dayanmıştır:

*"Uyku durumunu herkes biliyor, Koç hoşgörü göstermeli... Görsel basında da davacının uyku durumuyla ilgili birçok görüntüye yer verildiği ve bu hususun kamuoyunun bilgisi dahilinde olduğu bir gerçektir. Basında çıkan haber ve eleştiri gerçek oldukça, doğru vakalara dayandıkça, doğru bir amaca yönelik bulunduğunda, incitici olsa bile sorumluluk söz konusu olamaz. Bakan olan davacının siyasi kimliği ve konumu gözetildiğinde ağır dahi olsa yapılan eleştirilerin hoşgörü ile karşılanması gerekmektedir."*⁷⁹

Karikatür dergilerine yapılan bu baskılar sadece dava yoluyla değil, kimi zaman fiili baskılar yoluyla da olmaktadır. Örneğin, bir dönem İstanbul Deniz Otobüsleri (İDO) işletmesiyle AKP arasındaki ilişkileri ortaya çıkaran Uykusuz Dergisi'nin uzun bir süre İDO işletmelerinde satılmadığı ve dergiyi soranlara "yok" denildiği bilinmektedir.⁸⁰

⁷⁸ <http://www.zaman.com.tr/haber.do;jsessionid=DD6A556BB38FDE9F15BC053793BDF01C?haber no=203915>, 15.04.2011.

⁷⁹ <http://bianet.org/bianet/kategori/bianet/104728/yargitay-bakan-koc-uyuyor-sa-yayini-nicin-suc-olsun>, 16.04.2011.

⁸⁰ <http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat-medya/uykusuz-dergisi-umut-sarikaya-haberi-4161>, 16.04.2011.

VII. SONUÇ

Özgürlük, uzun yıllar boyunca felsefeciler, siyaset bilimcileri, hukukçular tarafından tartışılan ve ne olduğu konusunda ortak bir paydada buluşulamayan, insanlığın önemli sorularından birisi olagelmıştır. Bu kavram ışığında düşünce ve düşünceleri ifade etme özgürlüğü de, hukukun ve insan haklarının tartışılan, ancak önemi hiçbir zaman yadsınmayan başlıklarından birisidir. Bu bağlamda, ulusal yasalarda ve uluslararası hukuk ve insan hakları belgelerinde düşünce ve ifade özgürlüğü birbirinden ayrılmaksızın düzenlenmiş ve kimi istisnai hallerdeki sınırlandırmalar dışında, insanların her zaman düşün ve ifade özgürlüğüne sahip olacağı söylenmiştir.

Karikatür ve mizah da, ifade özgürlüğünün bir tezahürü olarak, toplumların tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle siyaset ile olan ilişkisinde, karikatürün siyasi iktidarları hicvetme aracı olarak, ellerinde bulundurdukları iktidarı kendilerine çıkar sağlayacak biçimde, keyfi ve geniş halk kitlelerinin aleyhine kullandıklarında, iktidarlar bakımından bir nevi '*kamuoyu denetimi*' işlevi gördüğü söylenebilir. Bu bakımdan, yukarıda sayılan ifade özgürlüğünün sınırlandırılabilirdiği durumlar, söz konusu basın olunca daralmaktadır. Konu sanat eserleriyle ve karikatürle düşüncelerin ifadesiyse, bu sınır daha da daralmakta, karikatürler bakımından geniş bir özgürlük sahası tanınmakta, aktarılan ifadeler kimi zaman 'saldırı' niteliği dahi taşısa, söz konusu ifade aracının niteliğinden dolayı hoşgörü ile karşılanması gerekmektedir. Bu itibarla, demokratik toplumlar, iktidarlarının sanat eserlerine ve karikatürlerine hoşgörü gösterdiği, kendilerine yapılan eleştirilere tahammül ederek, bunları bir saldırı ve mücadele konusu değil toplum tarafından kendilerine yapılan bir denetim aracı olarak gördüğü toplumlardır.

Ancak Türkiye'nin bu bakımdan tarihi boyunca iyi bir sınav verdiğini söylemek mümkün değildir. Zira karikatür tarihi boyunca, Osmanlı döneminden bu yana, siyasi iktidarları hicveden mizahçı ve karikatürcülerin baskılara, kimi zaman işkencelere ve hukuki yaptırımlara maruz bırakıldığı görülmektedir. Yargı kararlarında da, karikatürle siyasi iktidar ve bu iktidarı oluşturan kişiler arasındaki ilişkinin doğması sırasında, '*hakaret*', '*kişilik haklarına saldırı*' gibi kriterler çok geniş bir biçimde yorumlanarak, bir çok kez karikatürcüler bakımından tazminat uygulamasına yol açmıştır. Ancak son dönemlerde

gerek Yargıtay kararlarında, gerekse uluslararası hukuk bağlamında AİHM kararlarında karikatür ve eleştiri hakkı ilişkisi tutarlı bir içtihat oluşmasını sağlamıştır. Bu mahkeme kararlarında, karikatürün, özellikle siyasi iktidarları eleştirirken geniş bir hoşgörüyü gerektiren sanatsal bir faaliyet ve eleştiri aracı olduğu kabul edilmiş, siyasi kişiliklerin kendilerini hicveden karikatürlere, kimi zaman ağır eleştiriler taşıyabilir, tahammül etmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Bugün artık yargı kararlarında, karikatürün eleştiri hakkı ve siyasi iktidarı denetim kapsamında, geniş özgürlüklere sahip olduğu ve ifade özgürlüğünü sınırlandıran bir çok durumdan muaf olduğu kabul edilmektedir. Bunlar da göstermektedir ki, karikatür ve bu yolla siyasi iktidarların eleştirilmesi, ellerinde bulundurdukları iktidarı keyfi ve kendi çıkarlarına göre kullandıklarında bu iktidarlardan toplum adına hesap sorulması, dolayısıyla karikatürün bir nevi siyasi iktidarların kamusal denetimi işlevi görmesi, demokratik toplumların vazgeçilemez özelliklerinden birisidir. Tarih boyunca gerçekleşen olaylar göstermiştir ki, gülmece ve çizgi topluluklar nezdinde büyük bir etki gücüne sahiptir. Bu yüzden bir toplumda mizahın ve karikatürün gelişmemesi, dahası bunların gelişmesinin güvencesi iktidarlar tarafından verileceği yerde karikatürün, bu iktidarların siyasi savaşlarının hedefi haline gelmesi, o toplumun gerek özgürlükler gerekse kültürel açıdan gelişmesinin önündeki en önemli engellerden birisidir. Bu açıdan, büyük şair Brecht'in şu sözlerinin her zaman hatırlanması gerekmektedir: "Mizahın olmadığı bir yerde yaşamak çok zor ve sıkıcıdır. Her şeyin mizaha dönüştüğü bir yerde yaşamak ise olanaksızdır."

KAYNAKLAR

- Akad, Mehmet, *Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.
- Aral, Oğuz, Söyleşi, *Kitaplık Dergisi*, Sayı: 42, 2000.
- Arık, Bilal, *Değişen Toplum Değişen Karikatür*, İstanbul, 1998.
- Balcıoğlu, Semih, *50 Yıllık Türk Karikatürü*, İş Bankası, İstanbul, 1973.
- Balcıoğlu, Semih, *Memleketimden Karikatürcü Manzaranları*, Can, İstanbul, 2003.

- Berger, John, *Görme Biçimleri*, Çev. Yurdanur Salman, Metis, İstanbul, 1986.
- Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, Adam, İstanbul, 1988.
- Çeviker, Turgut, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris, İstanbul, 1997.
- Dönmezer, Sulhi, *Basın ve Hukuku*, İstanbul, 1976.
- Fiss, Owen, "Freedom of Speech and Political Violence", *Liberal Democracy and the Limits of Tolerance*, Edited by Raphael Cohen, The University of Michigan Press, Michigan, USA, 2000.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., *Kolektif Özgürlükler*, DÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1989.
- Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1972.
- Kar, İsmail, *Karikatür Sanatı*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Koloğlu, Orhan, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim, İstanbul, 2005.
- Kongar, Emre, *Kültür ve İletişim*, İstanbul, 1986.
- Kozanoğlu, Can, *Cilalı İmaj Devri*, İletişim, İstanbul, 1991.
- Kuçuradi, Ioanna, *Uludağ Konuşmaları: Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Kudret, Cevdet, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, Karacan, İstanbul, 1977.
- Macovei, Monica, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. Maddesi'nin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2005.
- Magnet, Joseph Eliot, "Freedom of the Press and Terrorism", *Liberal Democracy and the Limits of Tolerance*, Edited by Raphael Cohen, The University of Michigan Press, Michigan, USA, 2000.
- Mert, Ali, "Leman Solu", *Omurgayı Çakmak: Türkiye Aydınının 'Omurga Sorunu' üzerine 30 Deneme*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2002.
- Oral, Tan, "Türk Karikatürünün Yüz Yıllık Tarihine Kısa Bir Bakış", *Yansımalar Dergisi*, Sayı: 33, 1974.
- Öngören, Ferit, "Türk Mizahı ve Karikatürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim, İstanbul, 1983.
- Özek, Çetin, *Basın Suçlarında Ceza Sorumluluğu*, İstanbul, 1972.
- Özek, Çetin, *Türk Basın Hukuku*, İstanbul, 1978.
- Özen, Muharrem, *Ceza Hukukunda Objektif Sorumluluk*, US-A, Ankara, 1998.

- Özer, Atilla, *Karikatür ve Karikatürcü Hakları: Karikatür-Sosyoloji ve İnsan Hakları*, Karikatür Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.
- Selçuk, Turhan, *Önce Çizgi Vardı: Sanatta Karikatür*, Karikatür Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul, 1999.
- Tanör, Bülent, *TCK 142. Madde, Düşünce Özgürlüğü ve Uygulama*, Forum, İstanbul, 1979.
- Tanör, Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS, İstanbul, 1994.
- Wright, Thomas, *A History of Caricature and Grotesque*, New York, USA, 1976.
- Yalçın Sancar, Türkan, *Alenen Tahkir ve Tezyif Suçları (Eski TCK m. 159/1- Yeni TCK m. 301/1-2)*, Seçkin, Ankara, 2006.
- Yetkin, Çetin, *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Bilgi, Ankara, 1970.
- Ziss, Avner, *Estetik*, Çev. Yakup Şahan, De Yayınevi, İstanbul, 1984.
- <http://bianet.org/bianet/kategori/bianet/105021/basbakanin-dava-actigi-leman-dergisine-kufur-ve-tehdit>
- <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/71418/karikatur-davasinda-basbakana-kotu-haber>
- <http://bianet.org/bianet/kategori/bianet/104728/yargitay-bakan-koc-uyuyorsa-yayini-nicin-suc-olsun>
- <http://haber.sol.org.tr/kultur-sanat-medya/uykusuz-dergisi-umut-sarikaya-haberi-4161>
- www.hurriyet.com.tr/_newsimages/867525_70x74.jpg
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/4869044.asp?m=1&gid=69&srid=3044&oid=1>
- <http://www.leman.com.tr/content/images/d2b7fb7f5a5df-73d050d2a790f2507fd.jpg>
- <http://www.penguen.com/kapak.asp?gun=20050307>, http://tr.wikipedia.org/wiki/Penguen_%28dergi%29
- <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=204875>
- <http://www.tumgazeteler.com/?a=4252303>
- <http://www.zaman.com.tr/haber.do;jsessionid=DD6A556BB38FDE9F15BC053793BDF01C?haberno=203915>